

УДК 811.162.2'282.2(478)'373.2

Ігнатенко Д.А.

НАЙМЕНУВАННЯ МЕБЛІВ ТА ХАТНЬОГО НАЧИННЯ У ТВОРАХ Т.Г. ШЕВЧЕНКА ТА В УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ НА ПІВНОЧІ МОЛДОВИ

У статті представлено результати компаративного аналізу лексики на позначення меблів та хатнього начиння у творах Т.Г. Шевченка та в українських говірках на півночі Молдови.

Ключові слова: Тарас Шевченко, українська діалектологія, північ Молдови.

Игнатенко Д.А. Наименования мебели и домашних принадлежностей в произведениях Т.Г. Шевченко и в украинских говорах на севере Молдовы. В статье представлены результаты компаративного анализа наименований мебели и домашней утвари в творчестве Т.Г. Шевченко и в украинских говорах на севере Молдовы.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, украинская диалектология, север Молдовы.

Ignatenko D.A. Furniture and household items' names in T.G. Shevchenko's works and in the Ukrainian dialects of the Northern regions of Moldova. The article presents the results of the comparative analysis of the vocabulary to describe furniture and household items in the works of Taras Shevchenko and Ukrainian dialects in northern Moldova.

Keywords: Taras Shevchenko, Ukrainian dialectology, north of Moldova.

Житло – один з найбільш значущих компонентів традиційно-побутової культури будь-якого народу. Це певний континуум, у замкненому просторі якого проходить родинне життя. Симбіоз міфологічного та релігійного світосприймання у процесі формування української етнокультури привів до певної сакралізації та особливого значення житла і предметів побутового ужитку в житті, історично ustalених у народних звичаях і традиціях.

Комплекс народного житла складався протягом століть і увібрав досвід багатьох поколінь: у ньому щільно переплелися традиції різних історичних епох. За свідченням М.С. Сергєєвої, з цих позицій житло характеризує насамперед його інтер'єр. Як середовище, що постійно оточувало людину, житловий інтер'єр неминуче віддзеркалював основні риси її повсякденного життя [4].

На сучасному етапі розвитку мови як елемента культурної спадщини нації кількість найменувань хатнього начиння є досить різноманітною. Їх дослідження в структурно-семантичному змісті темати-

чної групи лексики «хатнє начиння» в літературній мові та в народних говірках дає змогу розкрити духовний потенціал нації.

Студіями, об'єктом зацікавлення яких обрано тематичну лексику на позначення меблів та хатнього начиння, є дослідження Е.Д. Гоци (назви їжі й кухонного начиння в українських карпатських говорах), Л.Н. Тищенко (побутова лексика південнословобожанських говірок), Л.В. Власової (лексика кухонного начиння та посуду в орловських говірках), М.О.Волошинової (назви посуду в східнословобожанських говірках), Т.П. Піцури (назви хатніх речей в українських говорах Карпат), Н.Й. П'яст (назви посуду в сучасній українській літературній мові), І.В. Муляр (назви меблів житлового приміщення в сучасній українській літературній мові) та ін.

Живе мовлення українців Молдови, які, за висловленням В.Г. Кожухаря, « є невід'ємною часткою українського народу, з одного боку, з іншого – гармонійною складовою частиною народу Республіки Молдова, де вони багато століть жили в мирі і злагоді з молдованами та представниками інших етносів « [1, 38], не є достатньо дослідженим, зокрема лексика на позначення меблів та хатнього начиння не вивчалася. Це зумовлює актуальність та доречність нашої теми.

Т.Г. Шевченко як світоч і філософ української культури, основоположник нової літературної української мови, стверджуючи її багатство, різноманітність та універсальність, усвідомлено уникав уживання діалектної мови, хоча, безумовно, був у невідривній близькості до народних джерел. Іван Огієнко, один з найперших та найкращих дослідників мови Т.Г. Шевченка, зазначав, що «народний елемент, головно пісенний, став основним у Шевченковій мові. Його рідна Кирилівка знаходиться у південній Київщині, географічному осередкові української землі: звідси до західних говірок яких 40-60 км, а до північних – 25-40» [2, 8]. Отже, вихований народними піснями, релігійними читаннями, місцевим мовленням, яке лягло в основу літературної української мови, Тарас Шевченко очистив мову «Кобзаря» від локалізмів, говіркових виразів, селянського жаргону, що «зробило його мову чистою й надавало їй ознак літературності... ось чому вона могла легко стати соборною мовою» [2, 20, 23]. Мова творчості Т.Г. Шевченка не перестає бути у центрі уваги дослідників, адже, на думку М.Рильського, «великі поети – завжди сучасники для нових поколінь, які щоразу відкривають у них нове, суголосне своїй добі» [3, 6]. Феномен генія Т.Г. Шевченка у тому, що до кожного, хто прагне його

почути, він звертається з першої половини ХІХ ст., проте його Слово завжди є сучасним, доречним, правдивим.

Метою дослідження є аналіз лексики на позначення меблів та хатнього начиння у літературній та діалектній формах української мови; наше **завдання**: виокремити тематичні групи лексики (далі ТГЛ) меблів і хатнього начиння та лексико-семантичні групи (далі ЛСГ) в їх межах; провести паралелі між функціонуванням зазначеної ТГЛ в літературній та діалектній формах української мови; визначити етнокультурний зміст найбільш вживаних лексем та їх стилістичних функцій. Джерельною базою дослідження послужили збірка Т.Г. Шевченка «Кобзар» та записи живого мовлення, здійснені у північних районах Республіки Молдови: Бельцькому, Глодянському, Ришканському, Синжерейському, Фалештському, Окницькому, Бричанському.

Найменування меблів та хатнього начиння становлять лексику активного ужитку як у літературній формі, так і в діалектній формі української мови. Вони належать не тільки мовному континуумі, а й є складниками численних культурно-історичних традицій (є безпосередніми «учасниками» родинних та суспільних обрядів, входять до складу усної народної творчості, є знаками та символами української культури тощо). Як зауважує Л.М. Тищенко, «тематична група лексики назв меблів та предметів хатнього вжитку характеризується збереженням традиційних номенів, що позначають реалії, які є невід'ємною складовою побуту» [5, 202]. Так, в українських говірках на півночі Молдови назви меблів та хатнього начиння вживаються переважно в прямих значеннях, не набуваючи символічного навантаження, хоча у надрах людської пам'яті та в обрядових діях посідають відповідну ланку.

У Тараса Шевченка, для якого поняття *хата*, *сім'я*, *рід* є чи не найріднішими, кожне слово дбайливо продумане, відібране, відшліфоване, тому назви меблів та хатнього начиння у контексті його творів, окрім номінативної, виконують аксіологічну, гносеологічну, морально-виховну функції, працюють на розкриття характеру персонажів, явищ, суті ідейно-тематичного змісту, виступають знаковими, символічними образами.

Проведене дослідження дозволило виокремити в межах ТГЛ «Меблі» ЛСГ «Нижній ярус улаштування житла», «Верхній ярус улаштування житла»; у межах ТГЛ «Хатнє начиння» ЛСГ «Ритуальні та святкові предмети», ЛСГ «Ткані вироби», «Начиння для зберігання і переробки продуктів», «Начиння для приготування та вживання

їжі», «Начиння для вживання, перенесення і зберігання води і напоїв», «Начиння для прання, прасування, миття й купання», «Пічне начиння».

Проведені паралелі між літературною українською мовою та українськими говірками півночі Молдови дозволили згрупувати зазначену лексику за такими ознаками:

1) Найменування меблів та хатнього начиння, вживані у творах Т.Г. Шевченка, але відсутні в досліджених українських говірках.

Лексема *покуть* у творчості Т.Шевченка презентує семему 'куток у селянській хаті, розміщений по діагоналі від печі, та місце біля нього': *В хаті, як у раї! А я сиджу на **покуті**, Тільки поглядаю* («Сова») [7, 193]; *Стоїть кутя на **покуті**, А в запічку діти* («Відьма») [7, 296]; в українській культурі, як і у поемах Т.Г. Шевченка, *покуть* – це символ найсвятішого місця в оселі, достатку, багатства [6, 284]. У досліджених говірках зазначена семема представлена лексемами /*вугол*, у *вуг/лов'ї*, у /*кутиков'ї*, вірогідно, за місцем розташування у приміщенні. Лексема *ліжко* вживається із значенням 'місце для снання, для відпочинку', а у Т.Шевченка – в опозиції до лексеми *домовина* (віра у позагробне життя як відгук дохристиянських вірувань): *Не на **ліжко** – в домовину Сиротою ляже* («Причинна») [7, 14]. У діалектологічних текстах з подібним значенням зафіксовано лексеми *д'ї/ван*, *кри/ват'а*, *со/фа*, */пост'іл'*. Лексема *каганець* представляє семему 'невеличкий світильник, що складається з гнота та посуду, у який наливається олія чи гас': *...Жидюга Дрижить, зігнувшись **Над каганцем**: лічить гроші Коло ліжка, клятий* («Гайдамаки») [7, 75]; в українських говірках на півночі Молдови на позначення цієї семими функціонують номени *гас*, */л'ампа*, *кара/с'ін* (метонімія). Лексема *шкатула* вживається Т.Шевченком на позначення семими 'невеличка скринька для зберігання дрібних цінних речей': *Чи в вас єсть бог який-небудь? В нас його немає... Пани вкрали та **в шкатулі** У себе й ховають* («Відьма») [7, 301]; в аналізованих говірках функціонують лексеми *шка/тулка*, *ко/робочка*, */скрин'а*, */скрин'ка*.

У склад ЛСГ «Ткані вироби» входять лексеми *килим*, *перина* на позначення семем 'тканий, найчастіше ворсистий, з візерунками виріб для вкривання підлоги, оздоблювання стін': *Брати, будем жити, Будем жити, вино пити, Яничара бити, А курені **килимами**, Оксамитом крити!* («Гамалія») [7, 177] та 'довгастиий мішок з пір'ям або пухом, на якому сплять або яким укриваються': *...Мабуть душно **На перині** спати Одинокій, молоденькій* («Гайдамаки») [7, 75]. Зазначені

лексеми пронизані сарказмом автора, який сам відчув усі випробування тогочасного життя українців, далеко не в усіх хатах яких були килими та перини. В українських говірках півночі Молдови ці семени є реалізацією номенів *ко/в'ор*, *па/лас*, *до/рожка*, */п'ілка*, */скорца*, *по/лог* (паралель з лексемою *килим*); *мат/рас*, *мат/рас* з *со/ломою*, *р'ад/но*, *р'ад/нина* (паралель з лексемою *перина*).

2) Найменування меблів та хатнього начиння, зафіксовані в українських говірках півночі Молдови, але відсутні у творах Т.Г. Шевченка.

До цієї групи слів входять специфічні найменування, переважно пов'язані з традиційними селянськими заняттями чи обумовлені культурно-мовними контактами з сусідніми етносами у межах полікультурного суспільства. Так, у галузі ткацтва, яке було традиційним для українців і в Молдові та розвинулося в окрему галузь традиційно-побутової культури, сформувалась специфічна лексика, наприклад, семема 'невелика домоткана вовняна кольорова ковдра на лаву для ліжка, іноді на півстіни' представлена лексемами *кад/р'ел*, */п'ілка*, *ви/рета*, *ве/ретка*, *на/валник*, */звойі*; на позначення семени 'шматок тканини або тюлю, яким завішують вікно, двері' функціонують найменування *ф'і/р'анка*, *ф'і/ранка*, */штора*, *зана/в'еска*, */т'ул'і*.

У межах ЛСГ «Начиння для приготування та вживання їжі» семема 'неглибокий круглий посуд, в якому смажать їжу' є реалізацією номенів *па/тел'н'а*, *сково/родка*, *тен/дж'ір'а*, */таука*, *та/вечка*; лексеми *та/р'елка*, */миска*, *по/лумисок*, */мисочка*, */страт'іна* репрезентують семему 'череп'яна посудина, в якій звичайно подають страву до столу'; семема 'товстий дерев'яний чи металевий стрижень, натискуванням якого подрібнюють або розтирають що-небудь' є реалізацією лексем *мако/гон*, *мако/гін*, *тол/кушка*, *тов/кучка*, *ток/мачка*, *меле/штеука*, *миле/штивка* (від рум. *melesteu* 'ступка для дроблення овочів'). Зазначена ЛСГ містить велику кількість запозичень з контактуючих мов – російської, румунської, польської.

До складу ЛСГ «Начиння для прання, прасування, миття й купання» входять лексеми *ко/рито*, */миска*, *це/бер*, */таз'ік*, */бал'йя*, *ло/хан'а*, *це/брин'і*, які вживаються для позначення семени 'довгаста посудина для прання та купання'.

3) Найменування меблів та хатнього начиння, вживані і в літературній, і в діалектній формах української мови (на дослідженому матеріалі), серед яких:

ТГЛ « Меблі «: лексема *стіл* має значення ‘ вид меблів у вигляді горизонтально укріпленої на ніжках широкої дошки, на яких розміщують різні предмети ’: *Сидить батько кінець стола, На руки схилився...* («Катерина») [7, 30] – словосполучення *кінець стола* неодноразово вживається Т.Шевченком у його творах, символізуючи втрату сили батьківського слова, найважливішого за принципами української етнопедагогіки, тобто моральний занепад покоління; *И слезы молча утирает, Садясь за братский круглый стол* («Тризна») [7, 191] – у даному контексті *стіл* – символ братської єдності, пам’яті. Лексеми *о/сл’ін* та */лава* функціонують на позначення семема ‘ лава у вигляді довгої дошки без спинки і бокових билець, на чотирьох ніжках ’: *Знаю вашу славу! Поглузують, покепкують Та й кинуть під лаву* («Гайдамаки») [7, 66] – вислів *під лаву* вказує на гірке усвідомлення автором зневажливого ставлення до українського народу та його батьківське застередження; *Коло його стара мати сидить на ослоні* («Катерина») [7, 30]. Номен */пост’іл’* презентує семему ‘ місце для снання ’: *Спочивайте, діти мої, В глибокій оселі! Сука мати не придбала Нової постелі* («Гайдамаки») [7, 123] – у найтрагічнішій картині поховання Гонтою вбитих власними руками дітей вживана Т.Шевченком лексема *постіль* символізує не місце для снання, а «місце для життя», тобто втрату майбутнього; *Ой баю, баю на мягкой постели* («Песня караульного у тюрьмы») [7, 146]. Лексема */зап’ічок* виражає семему ‘ місце на печі, відгороджене комином, або за піччю; місце для снання ’: *Сидіть, діти, у запічку, А я з журби та до шинку* («Тарасова ніч») [7, 47], поряд із прямим значенням, автор використовує слово *зап’ічок* у значенні ‘ місце для схованки, збереження, що ще залишилося в українській хаті ’.

ТГЛ «Хатне начиння»:

ЛСГ «Ритуальні та святкові предмети «: семема ‘ живописне, мозаїчне або рельєфне зображення бога або святого, якому поклоняються віруючі ’ і в літературній, і в діалектній формах української мови є реалізацією номенів *образ, ікона*: *Другий свічечку, сердешний, Потом заробляє Та ридаючи становить Перед образами – Нема дітей!* («Наймичка») [7, 250]; у досліджених говірках дана семема представляє лексеми */образ, і/кона*.

ЛСГ «Ткані вироби»: семема ‘ шматок тканини, що використовується для витирання обличчя, тіла, посуду, для оздоблення житла, в народних обрядах ’ в літературній українській мові є реалізацією лексеми *руш/ник*: : *А на той рік Я до вас приїду З старостами – за то-*

бою *Та за рушниками...* («Невольник») [7, 236]; *Рушниками, що придбала, Спусти мене в яму* («Тополя») [7, 55]. Рушник в культурі українців (що і відбито у творах Т.Г. Шевченка) – чи не найвідоміший оберег, який супроводжує людину все життя, рушниками і зустрічають при народженні (дитини чи сім'ї) і проводжають в останню путь. В українських говірках півночі Молдови функціонують номени *руш/ник, /шервет, ути/ралник, поло/т'енце*. Лексеми *р'ад/но, р'ад/нина* мають семему 'вид простирадла або покривала з домотканого полотна': *Оженився, зажурився – Нічого немає; У ряднині ростуть діти, А козак співає* («Гайдамаки») [7, 91] та виступають у багатьох творах Шевченка з метою описання тяжкого стану, бідності, безталання тогочасного покоління українців.

ЛСГ «Начиння для вживання, перенесення і зберігання води і напоїв»: семема 'металева або череп'яна посудина з ручкою для пиття' представлена у творах Т.Г. Шевченка лексемою *кухоль*: *Кухоль ходить, переходить, Так і висихає* («Гайдамаки») [7, 68], яка, виступаючи зазвичай символом єдності, у даному контексті свідчить про відсутність порозуміння; а в живому мовленні українців Молдови – */кухол', кух/л'атко, кух/л'а, /л'ітра, /кварта, /кружка*. Лексема *чарка* має значення 'посудина для пиття спиртних напоїв': *Горілку, мед не чаркою – Поставцем черпає* («Гайдамаки») [7, 89]; в українських говірках півночі Молдови: */р'умка, /румка, /чарка, /стопка*.

Отже, проведене дослідження дає підстави стверджувати, що тематична група лексики назв меблів та хатнього начиння не тільки активно функціонує в літературній та діалектній формах української мови, але й виконує гносеологічну та аксіологічну функції, зберігаючи й передаючи досвід, історію і культуру українського народу. Існування слова Тараса Шевченка в українських говірках на півночі Молдови свідчить про здійснення основного призначення мови діаспори – етнічної ідентифікації та збереження рідної мови і культури, тобто причетність українців Молдови до загальноукраїнського національного ядра.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кожухар В.Г. Українці Молдови: сторінки історії / Українці Молдови. Історія і сучасність. – Кишинів: 2008. – С. 19-44.
2. Огієнко І. Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови /

- Митрополит Іларіон. – Вінніпег: 1961. – 260 с.
3. Рильський М. Вогненне слово Тараса /М. Рильський. – Київ: Радянська школа, 1984.
 4. Сергєєва М.С. Житло: [Електр. ресурс] <http://litopys.org.ua/istkult/ikult15.htm>
 5. Тищенко Л.М. Стан і перспективи дослідження південнослобожанських говірок / Л.М.Тищенко // Лінгвістичні студії. – Вип.24. – Донецьк: ДонНУ, 2012. – С. 200-205.
 6. Україна в словах. Мовокраїнознавчий словник-довідник: Навч.посіб. / Упоряд. і кер. авт. кол. Н.Данилюк. – Київ: ВЦ Просвіта, 2004. – 704 с.
 7. Шевченко Т.Г. Кобзар/Т.Г. Шевченко . – Київ: Дніпро, 1980. – 612 с.